

UDK 321.013(436-89)»1905/1906«
329(497.5)HSS»1905/1906«
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 10. V. 1993.

Viđenje Stjepana Radića o preobražaju Habsburške monarhije (1905.—1906.)

STJEPAN MATKOVIĆ

Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Stjepan Radić iznio je tijekom 1905. i 1906. viziju preobražene Habsburške monarhije u cilju potvrde hrvatske državnosti i slobode. Radićeva koncepcija zasnovana je na potpunom uvjerenju o potrebi uzajamnog djelovanja Slavena unutar habsburškog okvira radi zadovoljavanja njihovih individualnih nacionalnih prava.

I. Predmet rasprave

Među najzanimljivije radove S. Radića (1871.—1928.) u njegovu bogatu opusu stvorenom u vremenu do izbijanja prvoga svjetskog rata svakako spadaju rasprave o potrebi preustrojstva dvojne monarhije, tiskanih pod zajedničkim nazivom »Slavenska politika u Habsburškoj monarkiji« u zagrebačkom časopisu *Hrvatska misao*¹. Serija rasprava izlazila je tijekom 1905./1906., s naznakom da su napisane još 1901. u Zemunu, a 1902. u Pragu je objavljen tekst identičnog naslova na češkom jeziku.² Radićeva »Slavenska politika« pojavila se u razdoblju jačanja nacionalnih suprotnosti unutar Austro-Ugarske ali i sve napetijih odnosa u međunarodnim zbivanjima: rusko-japanski rat, marokanska kriza, makedonsko pitanje kao i uočljiva podjela na dva saveza država-alijansi utemeljenih dobrim dijelom na vojnim pogledima održavanja starih ili za-

¹ Časopis *Hrvatska misao* (dalje HM) pojavio se u Pragu 1897., gdje izlazi samo godinu dana. Među suradnicima je i Stjepan Radić. U toj prvoj etapi Radić je pokazivao kritički odnos prema historijsko-državnom pravu, oslanjajući se u prvom redu na načela prirodnog prava. Časopis ponovno izlazi 1902. godine u izdanju Napredne omladine, no ovaj put u Zagrebu. U listopadu 1903. HM preuzeo je u svoje ruke S. Radić. Ubrzo je uslijedio i njegov razlaz s bivšim kolegama iz okruženja sjedinjene omladine, a HM uskoro poprima jasan austroslavenski ton.

² »Slavenska politika u Habsburškoj monarkiji«, nalazi se u brojevima HM od listopada 1905. do veljače 1906. godine (listopad 1905., 19.—34.; studeni, 65.—81.; prosinac, 129.—144.; siječanj 1906., 193.—208.; veljača, 266.—277.). Naknadno, rasprava je izašla kao pretisak iz HM.

dobivanja novih položaja u odnosima između velesila.³ Godine 1905. izbornom pobjedom košutovske koalicije izbila je u prvi plan »ugarska kriza« postavljujući na dnevni red pitanje nacionalizacije mađarskog dijela vojske kao i zahtjev za stvaranjem samostalnoga carinskog područja. S gledišta jedinstvenosti državnog okvira Habsburške monarhije, mađarske su namjere išle u pravcu odvajanja od austrijske polovice. Istodobno to je značilo apsolutnu provedbu ideje mađarske nacionalne države pod krinkom liberalnosti a s isključivim osloncem na pravnom poimanju ugarske krune, iz čega se zaključivalo da je jedini nepovredivi nositelj prava unutar Ugarske mađarski narod.

Pojavama Riječke i Zadarske rezolucije u listopadu 1905. godine, odnosno osnivanjem Hrvatsko-srpske koalicije u prosincu iste godine, protu-austrijsko raspoloženje poprima šire obrise i kod južnoslavenskih naroda Monarhije. Taktika »rezolucionaškog« smjera potpuno je drugačija od političkog sustava »austroslavizma«, to jest od političkog programa koji također zastupa S. Radić.

Na drugoj strani, u Srbiji od lipanjskog prevrata 1903. godine, koji ponovno dovodi na tron dinastiju Karađorđevića, prevladava rusofilski smjer, čime se sve više nagovještavao sukob s Austro-Ugarskom, što je ubrzo i iskazano u obliku carinskog rata. U odnosima između dviju glavnih velesila na prostorima jugoistočne Europe, Austro-Ugarske i carske Rusije, austrijska se strana nije željela upuštati u razdiobu Balkana, te je iskazivala nakanu da se održi status quo i postupno razriješi goruće »istočno pitanje«.

Imajući sve to na umu, a u prvom redu potrebe hrvatske nacije, Radićev je nacrt izuzetno značajno izgrađen politički program o preobražaju postojećega dualističkog državnog sustava. On je ponudio rješavanje stalno prisutnih nacionalnih problema, i to formiranjem individualnih nacionalno-političkih zajednica, postizanjem njihove samostalnosti i što veće političke i gospodarske nezavisnosti unutar (kon)federalnog sustava, uvažavajući pri tome povijesnu utemeljenost takvih zahtjeva, te stvarnost i perspektive svih naroda na prostoru višenacionalnoga habsburškog carstva. Neosporno je da njegov prijedlog o preuređenju Monarhije polazi od priznavanja nacionalnih posebnosti unutar dinastičkog okvira; težio je sređivanju neriješenih političkih, kulturnih, gospodarstvenih i socijalnih pitanja, čija ispunjenja treba tražiti uz pomoć demokratskih i ustavnih principa. Tim nacrtom Radić je pristupio praktičnom pronalaženju odgovora na pitanje položaja hrvatskog naroda vodeći računa o vanjskoj i unutarnjoj uvjetovanosti, ne odstupajući od bitnih zadataka razvoja hrvatske narodne zajednice.

II. Prisutnost Radićevog nacrtu o preustrojstvu Austro-Ugarske u historiografiji

U historiografiji su se Radićevim nacrtom konkretnije bavili samo Bogdan Krizman i Ljubica Vuković-Todorović. Kod Krizmanova rada »Plan

³ Vladimir Šulek, *Diplomatska historija Centralnih sila 1882.—1915. I.*, Zagreb, 1938., 152.—154.

Stjepana Radića o preuređenju Habsburške monarhije« uglavnom u cijelosti prevladavaju citati.⁴ U uvodnom dijelu toga rada Krizman naglašava kako je Radić pokušavao na vrijeme pronaći način rješavanja »ruševne zgrade« habsburškog carstva. No, autor u zaključku ocjenjuje Radića kao konzervativca »austrofilskog stava« i pobornika »kroatocentričnosti« zbog njegove nespemnosti, sve do proljeća 1918., da se odrekne iluzije o mogućnostima reformi u duhu austroslavizma.⁵ Ne ulazeći ovdje u kontekst vremena i mjesta tiskanoga Krizmanovog članka, njegova zaključna riječ ne pruža odgovore na pitanja složenih povijesnih procesa; on ne vidi funkciju određenih povijesnih pojava, u ovom slučaju značenja programa o preuređenju Austro-Ugarske Monarhije, ne iskazuje osjećaj za analizu ponašanja u kritičnim prilikama, a posebno je nedokazan Radićev »konzervativizam« i »kroatocentričnost«; nadalje, autor ne uočava brigu i nastojanje pučkog tribuna za povijesnim i prirodnim težnjama hrvatskog naroda.

Ljubica Vuković-Todorović u svojoj knjižici *Sveslovenstvo Stjepana Radića* poklanja jedno poglavlje Radićevu planu.⁶ Ipak, da bismo stekli potpuno razumijevanje problema potrebno je obratiti pažnju njezinu djelu u cjelini. Međutim, ako se slijedi autoričino kratko opisivanje Radićevih misli, uočava se problem zanemarivosti pravog sadržaja. Ona se koristi maštovitim motivom Radićeva ideala širenja zamišljenoga podunavskog saveza država i naroda prema »orijaškoj Švicarskoj triju kontinenata« preskočivši pri tome prvotnu i osnovnu namjeru tog nacrtu, a to je ostvarenje države unutar Habsburške monarhije na temeljima međunarodnog ugovora uz načelo nepovredivosti granica. Nastojeći istaknuti Radićev panslavizam, autorica je izvrgnula i autentične riječi. Tako je, na primjer, S. Radić u trećem zahtjevu vanjske »slavenske politike« u svom članku »Tri nepredobiva bedema proti pangermanizmu« naglašavao »ujedinjenje Hrvatske zajedno sa slovenskim zemljama u federalnoj Habsburškoj monarkiji«, dok kod Lj. V. Todorović stoji po njezinoj samovolji izmijenjeni oblik: »ujedinjeni Južni Sloveni Austrije«.⁷

U ostalim historiografskim djelima problem Radićeva shvaćanja preuređenja Monarhije bit će samo spomenut. Zvonimir Kulundžić, priređivač jedne od najtemeljitijih knjiga o Stjepanu Radiću, *Stjepan Radić — Politički spisi*, naznačit će »Slavensku politiku« među najznačajnije Radićeve radove uz bilješku kako taj rad zbog svoje opširnosti ne može stati u izabrana djela.⁸ Radićev motiv preobražaja dotaknut će i Franjo Tuđman u raspravi »Stjepan Radić i hrvatska državnost«, naslanjajući ga na izvorni program Hrvatske pučke seljačke stranke (HPSS-a).⁹ Autor

⁴ Bogdan Krizman, »Plan Stjepana Radića o preuređenju Habsburške monarhije«, *Istorija XX veka — Zbornik radova XII*, Beograd, 1972.

⁵ B. Krizman, n. dj., 82.

⁶ Ljubica Vuković-Todorović, *Sveslovenstvo Stjepana Radića*, Beograd, 1940.

⁷ Lj. V. Todorović, n. dj., 3.; usporedi i S. Radić, »Tri nepredobiva bedema proti pangermanizmu« u HM, t. 8.—9.—10., 1906., 458.

⁸ Zvonimir Kulundžić, *Stjepan Radić — Politički spisi*, Zagreb, 1971., 172.

⁹ Franjo Tuđman, »Stjepan Radić i hrvatska državnost«, u časopisu *Kritika*, broj 18., Zagreb, 1971., 389.

je uvjeren da se na taj način dobiva i jasnija slika Radićevih razmišljanja, pogotovo onih vezanih uz državnopravni položaj Hrvatske. A to znači da uz program HPSS-a valja usporedno čitati i Radićeve napise u *Hrvatskoj misli*, potpisane i nepotpisane, jer se upravo preko njih mogu promatrati problemi koji se pojavljuju i u samom nacrtu preobražaja Monarhije.

Za Jaroslava Šidaka Radićev plan oblik je suprotstavljanja politici Riječke rezolucije, s time da mu je polazna točka bila ista: bojazan od njemačkog »Drang nach Osten«.¹⁰ S obzirom na to da Radićev program preobražaja spominje u sklopu poglavlja »Hrvatsko pitanje u Habsburškoj Monarhiji«, čudno je da Šidak nije ušao dublje u komparativne analize postojećih različitih opcija, nego se jednostavno zadovoljio skromnim bilješkama, i to pozivajući se samo na radove Lj. V. Todorović i Milana Marjanovića.

Međutim, Milan Marjanović, koji je bio jedan od vodećih ljudi buntovnih naprednjaka, pokazuje veliku jednostranost i neutemeljenu kritiku.¹¹ Naime, za njega su postojala samo dva rješenja koja se tiču hrvatske orijentacije, i to u strogo rastavnom obliku: ili biti most Beča prema Balkanu ili biti protiv Beča, tražeći slom Habsburške monarhije radi slobode i ujedinjenja svih Južnih Slavena. Budući da se Radić putem plana za reorganizacijom Monarhije opredijelio za rješenje na način mirnih ustavnih promjena, Marjanović ga je ocijenio kao kratkovidna i slijepa političara naspram objektivnog svijeta.

Isto tako, i za Vasu Bogdanova Radićev koncept predstavlja iluziju jer je, po njemu, austroslavizam svoju nerealnost pokazao još 1948.¹² I ne samo to, Radić je poveo »žestoku borbu protiv pozitivne Supilove hrvatsko-srpske koalicije« jer je ona bila »antiaustrijska« i »antijelačićevska«. Ove dvije rečenice Bogdanova klasičan su primjer nerazumijevanja povijesnih prilika i procesa.

Na kraju, Rene Lovrenčić u svom djelu *Geneza politike »novog kursa«* iznosi racionalnije postavljenu kritiku.¹³ Pogrešku Radićeve koncepcije on nalazi u zasebnim interesima Slavena Monarhije uvjetovanih različitim političkim, ekonomskim i socijalnim položajima. S obzirom na slijed događaja, zaključuje autor, činjenica je da Radićevo viđenje austroslavizma ne funkcionira, pogotovo ono između Hrvata i zapadnih Slavena. Lovrenčić ne govori o prijelazu iz apstraktnog južnoslavenstva prema konkretnom gledanju hrvatskoga nacionalnog problema. Bez toga nema shvaćanja prijelaza iz apstraktnog južnoslavenstva prema konkretnom gledanju hrvatskoga nacionalnog problema. Bez toga, nema shvaćanja o usponu Radića i njegovu mjestu u političkoj stvarnosti, niti o viziji slobodne Hrvatske u savezu država unutar monarhijskog okvira. Neosporno je riječ o složenoj političkoj koncepciji, tako da je i Radić

¹⁰ Jaroslav Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*, Zagreb, 1973., 36.—37.

¹¹ Milan Marjanović, *Stjepan Radić*, Beograd, 1937., 84.

¹² Vaso Bogdanov, *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj*, Zagreb, 1958., 786.

¹³ Rene Lovrenčić, *Geneza politike »novog kursa«*, Zagreb, 1972., 259.—260.

postavio pitanje je li ostvariva »slavenska politika« u Monarhiji uz prisutnu povijesnu podvojenost slavenskih naroda. Najveći dio odgovora bit će u pretpostavci da upravo unaprijed razumno definirana »slavenska politika« jača i razvija individualnost svakoga slavenskog naroda; štoviše, pravilnim širenjem slavenske uzajamnosti (duhovne, kulturne, gospodarstvene) razmrsili bi se međusobni slavenski sporovi poput hrvatsko-srpskoga ili rusko-poljskoga.

III. Tema i utjecaji

Radić će se sa svojim političkim planom o rekonstruiranju Monarhije pridružiti nizu reformatorskih pokušaja, po sadržaju uglavnom različitih, koji nastoje svojim prijedlozima, uključujući postojeće nacionalne individualnosti, razriješiti problem državnog oblika Monarhije i pitanje nacionalnih sudbina. O neposrednom utjecaju čeških političkih djelatnika Františka Palackog (1798.—1976.) i Karela Havličeka (1821.—1856.) pisao je sam Radić u svom djelu *Češki narod*, izdanom u Zagrebu 1910. godine. U Palackom i Havličeku, tvrdi J. Šidak, stekao je politički nacionalizam češkoga građanstva, oplodan liberalnim i demokratskim idejama, svoje glavne nositelje.¹⁴ Za Palackog, Radić naglašava kako je prvi 1848. izrekao i opravdao federativni program za uređenje Monarhije. Prema njegovu viđenju, kasnije će Palacky tri puta mijenjati svoj program ostavši uvijek uz »federalizam s državnom i narodno-demokratskom osnovkom«¹⁵. Ista načela pronalazio je i kod Havličeka, koji se pojavljuje s političkom raspravom u 10 točaka u lipnju 1848. godine, a Radić je istaknuo drugu točku: »Jednakost među Česima i Nijemcima ne shvaćamo tako da polovicu svega imaju Nijemci, a polovicu Česi. Smatrali bismo to vazda za veliku krivicu Česima, jer Čeha ima tri četvrtine, a Nijemaca jednu četvrtinu u domovini. Naše je mnijenje ovo: Čeh i Nijemac neka uživa posvemašnju udobnost, što se tiče narodnosti u uredima i u školama, ali inače Česi imaju prednost, jer smo u Češkoj, i jer je Čeha većina.«¹⁶

Radić kod oba češka federalista istražuje misao o uzajamnom interesu između habsburške dinastije i slavenskih naroda unutar Monarhije. Osvrtanje na češka razmatranja politike federalizma i s tim u vezi načela jednakosti i ravnopravnosti, u svakom slučaju, znači poticaj, jer je u njima tražio onaj politički program koji je izložio u vlastitim radovima, a posebno u odnosu prema protivljenju metodama revolucije. Nasuprot tome, on teži za općom, pučkom političkom naobrazbom kao i istinskim shvaćanjem demokratizma (demokracija kao jednakost i ravnopravnost cijeloga naroda). Međutim, nije riječ o običnom presađivanju ideja nego o kritičkom promišljanju sa svrhom pronalaženja najpogodnijih rješenja u danoj situaciji. To pokazuje Radić kada opaža kod Palackog problem definiranja teritorijalnih granica narodnih skupina i

¹⁴ J. Šidak, u *Hrvatskoj enciklopediji*, svezak IV., Zagreb, 1941., 276.

¹⁵ S. Radić, *Češki narod*, Zagreb, 1910., 149.

¹⁶ Isto, 162.

česta kolebanja u odnosu prema narodnom i državnom stajalištu. U tom smjeru, Radićev nacrt shvaća potrebu saveza historijskih naroda kao osnovni poticaj za nacionalno sporazumijevanje — pogotovo razrješavanje potencijalnog spora oko zemljišta. Upravo zbog odbijanja Nijemaca i Mađara za prihvaćanje šire podjele kompetencija na temelju historijskih individualiteta, Radić će oštricu svojih napada usmjeriti prema tim dvama vladajućim narodima.

Ideje o preustroju golemog, složenog, mnogonacionalnog habsburškog carstva stalno su prisutne. Razvijen je niz pokušaja u smislu priznavanja i potvrde različitih nacionalnih svijesti i teritorijalnih autonomija. Tako i sam Radić spominje činjenicu kako je narodni preporod uzdrmao njemački centralizam i pokušao provesti politiku federalizma što je u Beču dovelo do nastanka dvaju nacrti federalnih ustava: 1860. i 1871. godine.¹⁷ Po njemu, prvi pokušaj, koji je trebao provesti poljski plemić iz Galicije, grof Agenor Goluchowsky, propada. Otpuštanjem Goluchowskog u prosincu 1860., kao i objavom Schmerlingova Veljačkog patenta 26. II. 1861., mogućnost federalističkog smjera u organizaciji državnog oblika Monarhije otklonjena je u korist centralizma. Nova prilika, ovaj put pretvorbe dualističkog sustava prema labavijem obliku državnog uređenja, pojavljuje se u doba ministra predsjednika Karla Hohentwarta. Sporazum se u prvom redu ticao proširenja političkih sloboda Čeha na temelju češkoga državnog prava. Konzekventno shvaćanju historijsko-političkih individualiteta, i Hrvatima bi bio dan širi prostor za razvoj nacionalnih potreba, dakako, u sklopu višenacionalne Habsburške monarhije. Nasuprot tome, Hohentwartovim otpuštanjem nastavljena je dominacija dvojnoga njemačko-mađarskog centralizma. Zanimljivo je da prilikom objašnjenja Hohentwartova neuspjeha historiografija spominje »moralno djelovanje« hrvatskog, to jest rakovičkog ustanka 1871. godine.¹⁸

Izdvojimo i tri mišljenja iz različitih područja Monarhije koja su uočavala nužnost određenih promjena. Oszkar Jaszi (1875.—1957.), sociolog i vođa mađarske radikalne stranke, pokušao je iznijeti način demokratskog preustroja Ugarske uz pravedno rješenje narodnosnog problema.¹⁹ U svojim radovima on priznaje obespravljenost ugarskih narodnosti i kritizira krutu politiku mađarizacije koja uslijed slijepog egoizma ne može otkloniti prisutnu nacionalnu krizu. U pogledu narodnosnog pitanja Jaszi polazi od nužnosti zadovoljavanja kulturnih težnji nemađarskih naroda koje se ostvaruju isključivo unutar nepovrediva integriteta Ugarske. Dakle, bilo bi dovoljno poštovati jezične potrebe, čime se usklađuje forma demokratizacije s nacionalno-kulturnim željama. No, očito je da temeljna postavka o »jedinstvenoj mađarskoj državi« unutar hete-

¹⁷ HM, studeni 1905., 85.

¹⁸ O djelatnostima grofa Agenora Goluchowskog (1812.—1875.) i Karla Hohentwarta (1824.—1899.) vidjeti u *Osterreichisches Biographisches Lexikon*, Wien, 1983.

¹⁹ *Političko određenje Oszkara Jaszija naspram stanja u ugarskoj polovici dvojne monarhije za vrijeme prvoga svjetskog rata objašnjeno prema brošuri Samoodređenje naroda i Magjari*, napisao Jugoslaven iz Ugarske, Hrvatska tiskara u Zagrebu. Bez godine izlaženja.

rogene, višenacionalne ugarske državne zajednice nije provediva ako se želi respektirati princip nacionalnih individualiteta. Jaszijev koncept ostavlja prevlast u mađarskim rukama, drugima nudi kulturno uzdizanje uvjetovano davanjem lojalnosti naspram Ugarske.

Za Hughu Seton-Watsona, Jaszijeva ideja o poštovanju narodnosnih jezika i kultura značila bi u stvarnosti uspješan prijenos primjera Sjedinjenih Američkih Država i njihova principa »talionice naroda« te na osnovi toga jasnu provedbu demokratskih principa.²⁰ Međutim, problem nacionalnih individualiteta različitih ideja i tradicija mnogo je složeniji i ne dopušta puko preslikavanje modela koji je u svojoj biti zasnovan na specifičnim elementima.

Drugi primjer nudi nam pripadnik rumunjske narodnosti Aurel Popovici (1863.—1917.). On 1906. godine izdaje u Leipzigu djelo *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich*. Prema Mirjani Gross, riječ je o federalističkom nacrtu vrlo bliskom velikoaustrijskoj ideji.²¹ Nacrt je preporučivao stvaranje 15 jedinica, a jednu od njih predstavljala bi Hrvatska koju bi tvorile banovina Hrvatska i Slavonija, Dalmacija, istočni dio Istre, Rijeka i Međimurje. M. Gross je obratila pažnju na odnos između bečkog središta i federativnih jedinica zaključujući kako velikoaustrijski krug daje prednost jedinstvenoj federativnoj državi (Bundesstaat) nasuprot konfederaciji (Staatenbund). Jedinicama bi upravljale narodne vlade, zastupstva i sudstva. Reorganizacijom bi se išlo prema jedinstvenoj državi s jednim političkim narodom. Hrvatski politički narod nestao bi, prema M. Gross, u njemačkoj Velikoj Austriji. Kod Laszla Szarke postoji mišljenje kako nema riječi o decentralizaciji jedinstvene države nego, sasvim suprotno, cilj je jačanje centralne moći.²² Prema Szarki, Popovici zauzima takav odnos jer je federalizaciju na demokratski način smatrao nerealnim pothvatom.

O kulturnim autonomijama pišu i austrijski ljevičari Otto Bauer (1882.—1938.) i Karl Renner (1870.—1950.). Njihovi su prijedlozi na razini veza između kulturne i personalne autonomije čijom bi se afirmacijom odgo-netnuo problem nacionalnih nezadovoljstava unutar jedinstvene, integrirane teritorijalne države.²³

²⁰ Hugh Seton-Watson, *Nacije i države*, Zagreb, 1980., 169.

²¹ Mirjana Gross, »Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko Franje Ferdinanda«, *Casopis za suvremenu povijest*, broj 2., 1970., 12.—13.

²² Laszlo Szarka, »Ethnische Regionen, staatliche Integration und Föderationspläne in den letzten 50 Jahren der Habsburgermonarchie«, u zborniku *Region, Nation, Europa*; Heidelberg, 1992., 204.

²³ *Austromarksizam — izbor tekstova*, Zagreb, 1982. Austrijski su socijaldemokrati nastojali najveći dio odgovornosti za neriješenost nacionalnih odnosa u Monarhiji prebaciti na povlastice naslijeđene iz feudalnih doba. Stoga nisu davali pravo zadiranja, već izgrađenim narodnim zajednicama, u sferu državnog prava. Premda pobornici klasne teorije države, prema kojoj je država zlo, čvrsto su ustrajali na postojanju austrijske države s njezinim u povijesti određenim područjem i vlašću. Radić je upozorio na njihovo nerazumijevanje povijesnih fakata, izrazito važnih za živote svih narodnih zajednica Monarhije. Suprotno od austromarksista, Radiću su upravo pozitivne činjenice iz prošlosti jedan od glavnih sastojaka narodne svijesti. Vidi navod prema bilješki 31.

Iz navedenih primjera uviđamo koliko je uloženo napora da bi se pokušao razjasniti problem istodobnog poštovanja prava nacionalnih individualiteta i zadatka unutarnje konsolidacije monarhijskog okvira uz podršku osjećaja zajedničke solidarnosti. Nacionalni sastav dvojne monarhije zahtijevao je politiku usklađivanja izražaja različitih nacionalnih ciljeva s idejom vladajuće državne strukture čiji je nosilac habsburška dinastija. Komparativni pristup dopušta nam da proučimo stvarne, ponekad oprezno ili čak prikriveno izražene, interese nacija habsburškog okvira. Prije svega, pokazuje se odnos između žrtvovanja dijela nacionalnih individualnih prava u korist nadnacionalnoga i mogućih progresivnih posljedica koje proizlaze iz ustupaka. Koliko su te posljedice bile pozitivne može se pratiti prema opsežnosti zahtjeva pojedinih političara, gledanih kao izraz shvaćanja nacionalnih potreba. U tom pogledu, Radićevo viđenje teme preustroja Monarhije vrlo je široko, jer se ne zadovoljava samo kulturno-gospodarskom demokratizacijom dualističkog okvira, već ide dalje, tako da, zadržavši tradicionalne vrijednosti hrvatskog naroda, koji isto tako na sebi svojstven način prolazi kroz stalni proces evoluiranja prateći sva obilježja suvremenog života, traži i političku demokratizaciju koja vodi do hrvatske države sa širom suverenom šću unutar Habsburške monarhije. Tek kad se razriješi predmet nacionalnog jedinstva putem državnosti, moglo se ozbiljno uhvatiti u koštac s problemima društvene i ekonomske modernizacije.

IV. Program federalizma u nacrtu Stjepana Radića²⁴

U samome nacrtu svoje rasprave »Slavenska politika u Habsburškoj monarkiji« S. Radić iznosi sedam zahtjeva za pravilno funkcioniranje »carevinske politike«.

To su:

1. Izbor češkog jezika kao posredovnog jezika Slavena Monarhije uz načelo ravnopravnosti s mađarskim i njemačkim jezikom. Unutar država ostaje individualna jezična politika.
2. Uspostava pet državnih teritorija na osnovi spoja povijesne tradicije te narodno-gospodarskih i kulturnih individualnosti.
3. Ostanak Beča kao središta Monarhije ali uz nadnacionalni carevinski karakter — sjedište vladara i Carevinskog vijeća.

²⁴ Poseban teoretski problem predstavlja definiranje oblika Radićeva preustroja države. Sam Radić piše neosporno o federaciji. Baš zato je i ostavljen termin federalizma u nazivu poglavlja, premda se po izmijenjenom imenu Monarhije, dakle »Podunavski savez država i naroda«, upućuje na mogućnost shvaćanja o konfederalnom državnom ustroju. Na neki način to potvrđuje i navod: »Sve bi ove države bile u svojem javnom životu međusobno nezavisne, te bi njihova zajednička veza bila koli vladareva osoba na temelju današnjeg prava o nasljedstvu habsburškog roda, toli zajednički carevinski poslovi, brojniji i važniji, nego što su danas objema polovicama monarkije. Daka-ko, da bi bilo neophodno uz zajedničku carevinsku vojsku uvesti u svakoj državi posebno domobranstvo.«, HM, prosinac 1905., 133.

4. Uvađanje jednakosti i građanskih sloboda, narodne ravnopravnosti te jedinstvene narodno-gospodarske i gospodarsko-socijalne politike.

Zajednički poslovi bili bi: diplomacija, vojska, građansko političko pravo, promet, carine, novčarstvo te radničko, trgovačko i agrarno zakonodavstvo.

5. Ustroj jedinstvene carevinske delegacije uz trostruku zastupljenost:

- a) državnopravnu (delegati pet državnih sabora),
- b) narodnosnu (delegati carevinskih naroda kao jedne cjeline) i
- c) stručnu (delegati prema stručnim komorama).

6. Objava apsolutne neutralnosti (prema susjednim velesilama — Rusiji, Njemačkoj i Italiji te manjim podunavsko-balkanskim zemljama).

7. Promjena imena Monarhije u »Podunavski savez država i naroda« jer naziv Austro-Ugarska ne bi više odgovarao savezu od pet država.²⁵

Da bi uopće krenuo u razmišljanja o širem (kon)federalnom prestrukturiranju austrougarske države dualističkoga karaktera, pritisnute zahtjevima nezadovoljnih naroda, koji su težili za nacionalnom emancipacijom i decentralizacijom, Radić računa s Monarhijom kao višenacionalnom zajednicom. Upravo u njezinim okvirima valja, uslijed povoljnih prilika tražiti i ostvariti uvjete za bolji razvitak hrvatskog naroda. Radić gleda na očuvanje Austrije s aspekta europskog i hrvatskog interesa. U odnosima između velesila postojanje habsburškog okvira koristilo bi zbog principa održavanja ravnoteže. Jedino je ratni sukob mogao uzrokovati teritorijalne promjene, no tadašnje su prilike isključivale veće sukobe. Sam je Radić davao prednost mirnoj diplomaciji, vjerujući da je upravo različitost naroda Monarhije jamac sigurnosti; dakako, samo ako se bude ispravno shvatila težina nacionalnih vrijednosti individualiteta unutar habsburškog carstva. Prema njemu, Habsburška bi monarhija trebala izvršiti tri zadatke: čuvati građansku slobodu, jamčiti narodnu ravnopravnost i pružiti sredstva za narodno blagostanje kakva su nedosežna svakoj maloj državi i narodu.²⁶ Kasnije će još izložiti značenje historijske misije habsburške dinastije, koja ne bi smjela biti ni njemačka, ni mađarska, ni slavenska, nego kršćanska, europska i demokratska.²⁷

Radić preko Austrije vidi trenutačno najpovoljniji način za ostvarivanje principa legitimiteta i prava na slobodu i ravnopravnost svih naroda u Monarhiji. A samo takav put dovodi do objedinjavanja Hrvatske uz obavezno održavanje čvrstih veza s Europom: »Pomišljati si Hrvatsku izvan Habsburške monarhije isto je kao i pomišljati si tu monarhiju izvan Europe i tu Europu negdje u zraku.«²⁸ To bi značilo ostvarivanje interesa nacionalnog individuuma jedino sredstvima suvremene europ-

²⁵ Kratkoće radi zahtjevi su izneseni u sažetom obliku. Potpuni navod nalazi se u HM, siječanj 1906., 198.—200.

²⁶ HM, siječanj 1906., 197.

²⁷ HM, ožujak 1906., 345.

²⁸ Isto.

ske kulture, što se može ocijeniti kao idealističko povezivanje principa nacionalnih prava s europskom demokracijom. Istodobno bi za Radića kopča s Austrijom označavala i zajedničke dodire s najrazvijenijim dijelom slavenstva — zapadnim Slavenima koji su, ponovno istaknuto, skloni i vezani uza zapadnjačku kulturu.

Nasuprot dualističkom državnom sustavu, Radić je tražio federativno uređenje Monarhije u pet državnih cjelina: »dualističke granice treba da se ukinu i čitava carevina da se razdieli na pet državnih teritorija« međusobno spojenih vladarevom osobom, »carevinskim poslovima« i zajedničkim »carevinskim delegacijama«. Tih pet država bile bi: Češka, Galicija, Ugarska, Hrvatska i »Njemačka alpinska država« (kod Galicije prevladavao bi poljski karakter). Podjela na pet država provela bi se na načelu političke i narodne federacije kao logičnom procesu i rezultatu povijesti Habsburške monarhije: »razumijevanjem neospornih fakata prošlosti, potrebama sadašnjosti i velikim idejama budućnosti.«²⁹

Stvarna uspostava hrvatskog državnog uređenja u reorganiziranoj Monarhiji proizlazila bi iz suodnosa tradicije povijesno utemeljenoga državnog prava i suvremenih nacionalnih zadaća i potreba Hrvatske koje su identične osnovnim idejama suvremene Europe, te narodne ravnopravnosti i demokratske ustavnosti. Kada Radić spominje državopravnu komponentu, to jest pravo hrvatskog naroda na stvaranje vlastite države, on se u prvom redu poziva na utemeljenu povijesnu praksu: »Naše staro državno pravo — to je gotov temelj, na kojem hrvatski narod može dograđivati svoj dom, svoju državu.«³⁰

Iz činjenice da je od davnina postojala posebna država, a i hrvatski narodni preporod odvijao se u skladu s hrvatskim državnim pravom, Radić zaključuje da treba prvenstveno voditi državopravnu politiku: »Svaki Hrvat treba da vodi najprije državopravnu politiku, to jest da nika da svoje domovine ni u misli ne ponizi bilo na mađarsku, bilo na austrijsku, bilo na čiju drugu pokrajinu, budući vazda živo svijestan činjenice da Hrvatska nikada nije ni na čas izgubila glavna obilježja svoje državne samostalnosti i svoje političke osebnosti.«³¹

Unutar Habsburške monarhije priznavalo se hrvatsko državno pravo de iure, no de facto egzistiranje cjelovite samostalne hrvatske države nije ostvareno. Unatoč obećanjima o cjelovitosti hrvatskoga državnog teritorija, hrvatske su se zemlje nalazile pod različitim upravnim cjelinama. Upravo zbog okolnosti tadašnjeg trenutka, Radić prelazi na koncept »slavenske politike« unutar Habsburške monarhije u obliku (kon)federalnog uređenja radi prevladavanja dualizma, odnosno ugarsko-hrvatskog subdualizma, koji bi omogućio ujedinjenje hrvatskog naroda u vlastitoj državi s vlastitim zakonodavstvom.

Pri tome, Radić nastoji jasno razraditi teritorijalni problem, imajući na umu drastičan primjer rusko-prusko-austrijske trodiobe Poljske. Nužan uvjet za državni ustroj i bitno određenje identiteta samoga naroda na-

²⁹ HM, listopad 1905., 22.

³⁰ Sabrana djela A. i S. Radića VII., Zagreb, 1936., 33.

³¹ HM, veljača 1906., 272.

lazio se u zemljišnoj cjelokupnosti jedinstvenog prostora Hrvatske na osnovi legitimnih prava Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije — a to je razina »historijsko-političkog individualiteta«. U svakom slučaju, određenje teritorija vrlo je važno jer neizbježno čini jedinstveni i sastavni dio svake države. Faktor stjecanja teritorijalnog vrhovništva bilježi i Radić: »Na teritorijalnom se problemu do sada razbila politika državno-pravna, autonomistička i narodnosna tako, da u toj stvari vlada danas posvemašnji metež, počevši od nazora dvorske i vojničke stranke koja se u dnu svoje duše nije odrekla čežnje i težnje za jedinstvenim absolutnim njemačkim carstvom, a svršavajući sa socijalističkim projektima kantonalnog uređenja.«³²

U sklopu problema »pogibeljnosti« dualističkih granica Radić se oštro suprotstavlja i mađarskim težnjama za jedinstvenom državom u kojoj vidi prevlast nad Hrvatskom. Shodno tome, Radić ništa ne želi biti na strani mađarskih političara u sukobu s Habsburgovcima oko ustavnih prava, jer smatra sustav »Magyarország« i s njime mađarsku prevlast najvećim neprijateljima hrvatskih prava. Zbog toga ustraje na načelu nepromjenjivosti granica unutar Monarhije, jer mu je jasna lepeza želja susjednih država za širenjima. Odgovor na taj problem Radić i njegova stranka postavljaju tako da traže od strane susjednih država priznanje hrvatskoga državnog prava, i time hrvatske političke i državno-pravne tradicije.

Unutar hrvatske države postojala bi, prema Radićevu viđenju, jedna politička uprava, dva službena pisma i tri školske organizacije (hrvatska, slovenska, srpska) kao posljedica etničke raznolikosti. Srbima unutar hrvatske države ne pripadaju državno-pravne oznake, ali se u potpunosti poštuju njihove posebne kulturne potrebe (upotreba ćirilice u školama i vjerskim ustanovama): »Zahtjev Srba što se tiče ćirilice posve je opravdan u crkvi i u školi, svuda gdje ima kulturnih obilježja dok se nikako ne može odobriti ondje gdje ima političko državno-pravne tendencije.«³³

Osim toga, Hrvatski bi državni sabor dao široku autonomiju Pravoslavnoj crkvi.³⁴ Putem zakonodavnog i ustavnog mehanizma jamčila bi se opća ravnopravnost svih narodnih jedinica. I četvrti zahtjev o načelu jednakosti građanskih sloboda pokazatelj je namjere, dane na europskoj razini, o zaštiti prava svih građana hrvatske države.

Usporedno sa svojim nacrtom Radić piše i o odnosima između Hrvata i (prečanskih) Srba u raspravi »Uzroci hrvatsko-srbskom sporu i njegovog rješenja«, u kojoj ističe: »Hrvatsko-srbski spor nije riješen nego se samo zaoštava jer je nova sloga (misli se na Riječku rezoluciju, nap. S. M.) negacija hrvatske državne i narodne individualnosti u korist mađarskom imperijalizmu, a u budućnosti na korist nesretno zamišljene i još nesretnije provedene svesrbske misli na Balkanu. Spor se daje riješiti samo slavenskom svijesću i hrvatskom državnom preciznošću u isti mah.«³⁵

³² HM, studeni 1905., 76.

³³ HM, prosinac 1905., 134.

³⁴ Isto, 144.

Očito svjestan srpskog nepriznavanja hrvatskoga državnog prava, čak i individualiteta (iz teritorijalno-političkih razloga), Radić je morao ući u konkretnije određivanje položaja kako Hrvata tako i Srba unutar hrvatske države. U svojim zahtjevima, bilo S. Radić bilo HPSS često na prvo mjesto stavljaju pojam državnopravnosti, što znači pravo hrvatskog naroda na stvaranje vlastite države. U tom pravcu valja voditi hrvatsku politiku: »Nema i ne može biti na hrvatskom državnom području druge političke misli osim hrvatske, i da posebice Srbi već zato, što su jedan narod s Hrvatima, i što su s njima pomiješani, imaju od srca prigrliti i svim silama podupirati daljnji razvoj hrvatske države.« Ideju da su Hrvati i Srbi »jedan narod« (ne u nacionalnom smislu) prije svega pokreće kod Radića misao o potrebi pomirenja i sporazumijevanja na hrvatskom području, prema prilikama čak i pomirenje Srba s postojanjem hrvatske države, što bi značilo odricanje od posebne srpske nacionalne politike, u cilju zahtjeva za srpskom političkom zajednicom na hrvatskom državnom teritoriju. Ustrajnost isključive srpske politike na štetu Hrvatske, potakla je Radića na objašnjavanje odnosa između hrvatskoga državnog naroda i srpske manjine, prema kojem su Srbi državljani Hrvatske sa svim pripadajućim pravima, no ne i državnopravni element, jer nije moguće postojanje dvaju državotvornih naroda unutar jedne države.³⁶

Odgovor na pitanje državnosti davao je i članak 59. Hrvatsko-ugarske nagodbe koji govori o jednom, hrvatskom političkom narodu s posebnim teritorijem, vlastitim zakonodavstvom i autonomnom vladom. Na samim pojmovima političkog naroda i posebne teritorijalnosti temeljio se i cijeli hrvatski sustav vlasti (sabor, vlada, ban, županije, državni simboli, zastava, grb, jezik).

Očit je pokušaj Radića da iznese skup međunarodno pravnih vrijednosti, prema kojima bi se uredila prava i dužnosti država u višenacionalnoj Monarhiji, ali i samih odnosa unutar društva u pojedinim državama. Dobro proučivši prirodna i pozitivna prava, Radić je mogao nastupiti sa svojim zahtjevima o političkim slobodama i narodnoj ravnopravnosti. Prema njemu, zahtjeve je lakše provesti u čitavoj Monarhiji negoli samo na pojedinim državnim područjima jer »oni postaju trajni tek kad se uvedu u cijeloj Monarhiji«.³⁷

³⁶ Isto, 152.—161.

³⁷ U opsegu hrvatske države, koja bi prema Radiću bila odraz sklada hrvatskoga državnog prava i slavenske svijesti, našli bi se i Slovenci sa svojim teritorijem. To ne bi bila posljedica prisilnog pripajanja, već izraz uzajamnog sporazumijevanja. Slovenija tada ne egzistira kao zasebna državnopravna cjelina, nego je razdijeljena po historijskim pokrajinama Kranjskoj — u kojoj su Slovenci većina, Koruškoj i Štajerskoj. U povijesti Slovenci nisu imali svoje kraljevine tako da nisu raspolagali elementima iz pozitivnog prava uz pomoć kojih bi stekli državne atribute. Dakako, Radić ih je smatrao za izgrađenu narodnu organizaciju.

Radić iznosi kao poseban teritorijalni problem područje Bosne i Hercegovine, koja je po zaključcima Berlinskoga kongresa 1878. dospjela pod austro-ugarsku upravu. Prema Radićevu nacrtu, BiH bi se trebala pripojiti Monarhiji i to preko Hrvatske uz potvrdu općeg prava glasa i uspostavu autonomne narodne vlade. Radić u svojim radovima nije pretpostavljao za područje BiH zaseban državnopravni status.

³⁸ HM, siječanj 1906., 206.

Na kraju valja napomenuti kako Radićev državni savez nije samo pukli prijelaz iz forme dualizma u formu pentarhije, koju su trebale sačinjavati Hrvatska, Češka, Galicija, Ugarska i »Njemačka alpinska država«, pri čemu je jedino izvršena promjena u broju monarhijskih država.

U sklopu jednakih državnih sloboda koji se nalazi unutar Radićeva modela sadržano je i načelo da, osim historijskih kraljevina i zemalja carevine, treba priznati opstanak i narodnosnim-manjinskim organizacijama i tako im zajamčiti potrebne uvjete za razvoj.

Radić ističe potrebu objedinjavanja i oblikovanja artikuliranoga slavenskog političkog programa. Projekcije (sve)slavenstva imaju svoje posebne korijene postanka i razvoja. Njezine ideje našle su dubokog odraza u hrvatskim krugovima. Kod Hrvata i zapadnih Slavena odvija se intenzivan i složen odnos prema slavenstvu, koji se prije svega treba tumačiti kako općim stanjem u Habsburškoj monarhiji tako i djelovanjem unutar i izvan monarhijskih faktora zainteresiranih za to složeno pitanje. Prema tome, ideje slavističkih mislilaca valjalo bi dobrim dijelom staviti i u okružje diplomatske povijesti. U svojem pristupu Radić polazi od podređenog položaja slavenske grupe naroda koji se mogao izbjeći samo uzajamnim djelovanjem Slavena nasuprot germanstvu (Nijemcima), romanstvu (Talijanima) te Madarima, čije su tendencije nametanja političke volje najizravnije pogađale Hrvatsku.

Radićev nacrt, ulazeći u sfere konkretiziranja, očekuje proces usklađivanja interesa kako bi se mogla djelotvorno osporiti prevlast dualističkog sustava. Prevladavanjem odvojenih nastupa svi bi se slavenski narodi unutar Monarhije organiziranom akcijom usredotočili prema reformama u korist ravnopravnijega zajedničkog napretka na svim područjima i uspostavi pune vanjske sigurnosti. O tome govori svih sedam Radićevih zahtjeva.

Ideju Radićeva slavenstva valja ponajprije promatrati, kako to i on sam kaže, kao plemenito-moralnu vodilju.³⁹ Dakle, u kategoriji širih sveljudskih ideala, a ne prevlasti panslavizma, pogotovo ne onog pod vodstvom i poticajima ruskog velikodravlja. Neke ranije ideje o odlučnom pristajanju uz Rusiju u međunarodnoj vanjskoj politici, po kojoj bi upravo Rusi, isto kao i u slučaju Srbije, pripomogli u donošenju veće političke slobode su napuštene. Kritički pristup ukazao je Radiću smjer razvijanja jakih kulturnih veza i zadržavanja narodne originalnosti. Pristajanje uz rusko velikodravlje i pravoslavlje sigurno ne bi uzelo za podlogu hrvatsku državnu misao.

Radićevi ideali vezani uza sve Slaveni pokazat će se u danim okolnostima potpuno neostvarivima, pogotovo oni kulturni o pomirenju između Istoka i Zapada, misleći tom prilikom i na međuslavenske sporove, te vrhunski politički ideal velike federacije naroda srednje i jugoistočne Europe. Valja napomenuti da Radić pored podunavskog saveza zamišlja i balkanski savez, u koji bi bila uključena Turska. No, otvorenost kombiniranja, kada se misli na nešto političko objedinjavanje, sužava ovom

³⁹ HM, veljača 1906., 268.

rečenicom: »Premda je dakle za nas kao Slavene bez sumnje koristno, da se carevina širi na Balkan, dužni smo radi velikog svog ideala, slobodnog podunavskog saveza oprijeti se svim silama svakomu nasilnom proširenju granica s ove strane, ali isto tako i baš s istoga razloga treba jednako odlučno odsuditi težnju, da se ili Srbija ili Crna Gora proširi na račun Hrvata, koji bi se onda samo još teže branili protiv trojnog saveza njemačko-mađarsko-talijanskoga.«³⁹

Suprotno tim idealima, stvarnost će potvrditi Südländovo stajalište o tome kako je neispravno koristiti se izrazom sveslavenstva kada je riječ o sveruskoj ili svepravoslavnoj asimilirajućoj politici.⁴⁰ Radić je djelomično svjestan te činjenice i shodno tome izvlači odgovarajuće zaključke. Naime, on odlučno istupa protiv ovisnog vezivanja uz Rusiju: »Jezgra je sveslavenskog problema, da neruski Slaveni ne dođu prema ruskom narodu u onakav položaj, u kakvom su sada nepruski Nijemci prema pruskoj državi. Pa zato treba, da bude osnovnim načelom neruskih Slavena u njihovom odnošaju prema Rusiji: simpatizovati živo s ruskim narodom, ne poduzimati ništa ni protiv ruske vlade ali nastojati na svaki način vlastitom snagom postići svoja prava, narodnu ravnopravnost i političku slobodu.«

Iz rečenoga proizlazi pokušaj Radića da u svom nacrtu potakne razmišljanja oko preobražaja Austro-Ugarske, dualističke države koju zbog stalnih kriznih stanja treba izliječiti. Izvedeni model trebao je biti u prvom redu oblik saveza država i naroda zasnovan na zajednici prava, tradicije, kulture i interesa. U svakom slučaju, protivio se bilo kakvom održavanju Monarhije na represiji, zato i sam njegov model nije težio za nasilnim promjenama. Ovime je pokazana spremnost za zadržavanje okvira, a ne za njegovo uništavanje, što su inicirale različite grupacije unutar ili izvan dvojne monarhije.

Za razliku od dotadašnjega dualističkog ustroja, vlast bi se disperzirala prema članicama saveza, koje su same za sebe preslabe u određenim područjima djelovanja da bi stajale na vlastitim nogama, no isto tako one su svjesne svojih individualiteta, originalnih kulturnih djela kao pokretača nacionalnih sloboda i života. Prihvaćajući posljedice povijesnih zbivanja, te potrebu praćenja razvoja i modernizacije, Radić dolazi do simbiotičkog rješenja. Odluka o održavanju lojalnosti prema Carevini izraz je nade u ispunjenje dužnosti i ostvarivanje prava.

Radićev je nacrt sa svim svojim zahtjevima možda otišao predaleko u odnosu na tadašnju uvjetovanost okolnostima, ali neke su se od opomena spomenutih u slučaju zanemarivanja nacrtu koje je iznio obistinile. Pravičnost se pokazala ispraznim oblikom; za određeno vrijeme traženje izlaza iz krize otklonit će načela mudre i strpljive politike.

U svom nacrtu Radić je iskazao visok stupanj okretnosti i znanja upotrijebivši ideje suvremenih političko-kulturoloških kretanja, istodobno ne zaboravljajući bogato vrelo hrvatske narodno-državne misli. Pozivanje na nositelje hrvatskoga narodnog preporoda, Strossmayera i Račkoga, biva prisutno još od ranijih dana. S druge strane, prethodno razdo-

³⁹ HM, studeni, 1906., 71.

⁴⁰ I. v. Südländ (Ivo Pilar), *Južnoslavensko pitanje*, Varaždin, 1990., 159.

blje kritike starčevićanskih pogleda iščezava. Mladi Radić sazrijeva, a njegovi ciljevi i program postaju jasniji. Spoj principa hrvatskoga državnog prava i suvremenog načela narodnog samoodređenja odgovaraju hrvatskom narodnom biću i to njegova »Slavska politika« dokazuje. Na tom tragu treba promatrati njegovu viziju saveza država i naroda unutar kojega bi se napokon potvrdila cjelovitost hrvatskoga državnog zemljišta pod jednom, hrvatskom upravom.

Radićeva gledišta pokazatelj su jednoga od načina promoviranja hrvatskih interesa. Ne podavši se iluzijama kako je moguće brzo i jednostavno ostvariti slobodarsku političku afirmaciju hrvatske nacije, Radić se opredijelio za složeni model koji prihvaća povijesnu projekciju i potrebu nacionalne, socijalne i kulturne demokratizacije tkiva Habsburške monarhije.

S U M M A R Y

STJEPAN RADIĆ'S VIEW OF THE HABSBURG MONARCHY'S TRANSFORMATION, 1905—1906

The problem of state restructuring was always present in the multinational Austria-Hungary. Radić's plan to that effect appeared at the end of 1905. His concept consisted of an alliance of states and nations based on a communality of laws, traditions, and economic, and cultural needs. The design assumed the fulfilment of seven requirements within a firmly determined democratic and parliamentary system. He rejected all ideas which could be interpreted as diminishment of the Croatian national program based on the values of historical and state rights. S. Radić emphasized the principle of national self-determination, thus showing the sensibility for contemporary rooting of the Croatian individuality.